

Samvetet visar på kärlekens möjlighet

MORALFILOSOFI Den finlandssvenske filosofen

Hannes Nykänen tar det kluvna jaget som utgångspunkt när han närmar sig moralproblemet. För honom är samvetet, inte samhällets normer, nyckeln till moralen – och lyckan.

Ferr B är en mycket moralisk människa. Vad innebär detta omdöme? Belyder det att Herr B är en människa som i en ovanligt stor utsträckning lever i enlighet med det regelsystem och sedvänjor som i en given kulturgenomska förskriver det moraliskt korrekta handlandet? Är alltså utsagor om en persons moraliska karaktär att likställa med utsagor om i hur hög grad denna person är anpassad till samhället? Nej, någonting i detta klingar fel. Att vara välanpassad är inte detsamma som att vara moralisk. Att handla moraliskt är inte att handla på basis av kollektivt tryck.

Ett rimligare och intuitivt mer korrekt svar är följande: Att Herr B är en moralisk människa innebär att han i hög grad lever och handlar i enlighet med sitt samvete. Att vara omoralisk innebär korrelativt inte att vara samvetslös, utan alltid att i någon mening förtränga sitt samvete. Skulle Herr B vara samvetslös, det vill säga sakna samvete över huvud taget, ja då skulle han möjligtvis kunna vara lydig eller olydig, även förnutigt eller oförnutigt, men han skulle inte kunna vara moralisk eller omoralisk. Att vi meningsfullt kan beskriva en människas karaktär i termer av moral förutsätter med andra ord att hon väsentligen besitter ett samvete.

Trots detta intima samband mellan samvetet och vår moraliska konstitution så har samvetet varit ett mångt och mycket negligerat fenomen inom den traditionella moralfilosofin. Årminstone om vi får tro den finlandssvenske filosofen *Hannes Nykänen* som i sin nya och mycket intressanta bok *Samvetet och det dolda. Om kärlek och kollektivitet* (Dualis, 350s) försöker fånga den moraliska problematikens karaktär genom att utförligt beskriva samvetet och dess plats i vårt moraliska och psykologiska liv.

Traditionellt har man föreställt sig att moralen är ett yttre och överindividuellt system av kulturella regler, normer och värderingar som skall möjliggöra ett ordnat samhällsliv. Filosofins uppgift blir då att föreskriva, motivera, systematisera och rationellt grunda en allmängiltig moral, och därmed rättfärdiga och ge vägledning för vårt moraliska handlande. På så vis, menar Nykänen, utesluts samvetet ur den filosofiska diskussionen. Därmed missar den klassiska filosofin de djupare aspekterna av den moraliska problematiken.

De moraliska problemen är inte intellektuella. Att man står inför ett moraliskt dilemma betyder inte i första rummet att man har svårigheter med att på ett uttömmande sätt förstå de rationella grunderna för olika handlingsalternativ. De moraliska problemen består snarare av svårigheter där man som individ på ett djupt plan befinner sig i kamp och konflikt med sig själv – och här kan inga allmänna filosofiska teorier vara utslagsgivande. Den klassiska filosofin har främst riktat sitt intresse mot förnuftets bedömningar – det moraliskt sekundära – och därför missat själva det moraliska elementet i de moraliska problemen. Det går inte att delegera sitt personliga ansvar i namn av universella principer. Kort sagt, moraliska problem är oundvikligen förbundna med den individuellt varierande och krusliga röst som ens eget samvete i varje särskilt fall utgör.

I syfte att kasta ljus över samvetets väsentliga roll i vårt sätt att förstå och erfara moraliska problem avlärer Nykänen från den traditionella moralfilosofins upptrampade stigar för att istället ge sig in i en utförlig dialog med ett antal tänkare som han med ett uttryck lånat från den franske filosofen Paul Ricoeur kallar för misstänkens hermeneutiker – närmare bestämt

Nietzsche, Freud, Jung och Heidegger. Vad som förenar dessa tänkare och gör dem till exemplariska ingångar till samvetsproblematiken är att de på olika sätt tematiserar människans själsliv i termer av en inre kluvehet och splittring.

Enligt den klassiska filosofin är människans medveten om sitt själsliv, eller hon har åtminstone förmågan att bli medveten om det utan att dramatiskt behöva förändra sig själv och sin inre struktur. Finns det något omedvetet har det sin grund i glömska, okunskap eller brist på reflexivt tänkande. Även

människan tecknad på detta sätt kan förstås vara kluvnen och splittrad, till exempel inför olika valmöjligheter. Men denna ambivalens karaktäriseras av att man i någon mening ändå är samlad inför de olika alternativen – det är *jag* som väcklar i besluten om vad jag skall göra.

Hos misstänkens hermeneutiker ser situationen annorlunda ut. Här har människans kluvehet en mer radikal karaktär. Hennes själsliv konstitueras av en inre dynamik som både bygger på och ger upphov till förträngningar vilket gör att tanke framstår som en ideologisk och moralisk chimär. Människans psyke är uppsjälkat i medvetna respektive omedvetna skikt och hon står inte ut med att se situationen från sig själv. Hon lever i en radikal alienation från sig själv, på drift från sig själv, och hennes medvetna självuppfattning präglas i stor utsträckning av lögn och undvikanden. Följaktligen får uppgiften att vinna självkännedom en helt annan magnitud hos misstänkens hermeneutiker än hos den klassiska filosofin.

Detta sätt att begreppsliggöra människans själsliv innebär att den moraliska problematiken så att säga flyttar in i människans inre. Moraliska problem är inte något som människan då och då råkar ställas inför, utan hennes själsliv konstitueras i sin helhet av moraliska konflikter och spänningar. Den moraliska problematiken har inte i första hand karaktären av "hur ska jag handla?", utan snarare "vem är jag?". Och här blir förstås samvetets intima stämma ett centralt tema.

Trots att Nykänen utgår ifrån och sympatiserar med det sätt på vilket misstänkens hermeneutiker förstår det mänskliga subjektets inre kluvehet, så är han inte på långa vägar nöjd med deras sätt att lägga ut samvetets konstitutiva roll i den psykologiska och moraliska dynamiken. Hos till exempel Freud utgår samvetet från överjaget i egenskap av att vara den moraliska och psykosocialt uppbyggda instans vars övergripande uppgift är att hämma

det amoralistiska driftslivet. Och för Nietzsche utgör samvetet en inpsykad reaktiv och livsfientlig psykologisk mekanism

som har sin grund i den ressentimentmoral som genomsyrar och har tagit makten över den västerländska anden.

Hos både Freud och Nietzsche är alltså samvetet en väsentligen förbjudande stämma som har sitt ursprung i en exterm men internaliserad moral som skuldbelägger människans i grunden lyckobringande drifts- och begärliv. Samvetet förläggs till ena sidan av den dynamiska konflikt som an-

tas utmärka människans psyke.

Enligt Nykänen vittnar dessa teorier om en alltför yttlig förståelse. För det första är samvetet ingen förbjudande stämma som hindrar lyckan, utan tvärtom en öppnande och inbjudande stämma som visar på lyckans möjlighet. För det andra har inte samvetet sin grund i en yttre, allmän och internaliserad moral, utan är en betydligt mer ursprunglig företeelse. För det tredje kan man inte förlägga samvetet till den ena sidan av människans inre kluvehet; samvetet är snarare det som gör att vi över huvud taget klyver oss själva. Hur skall vi förstå det här?

Nykänen darrar inte på manschetten när han gång efter annan slår fast följande grundsatser i sin moral- och samvetsutläggning: moral och samvete har alltid med vår relation till andra människor att göra; samvetet vittnar om kärlekens möjlighet genom att presentera vår medmänniska i kärlekens ljus; kärlek är att bli berörd av en annan människa. Dessa grundsatser ringar så att säga in det själsliga och erfarenhetsmässiga grundskikt förutan vilket det skulle saknas faste för den allmänna samhällsmoralen och förutan vilket vi inte skulle kunna existera som moraliska varelser. Till exempel: "Du skall icke dräpa" vore ett meningslöst påbud såvida det inte fanns en grundläggande kärlek eller berördhet inför andra människor som gjorde oss motagliga för påbudets uppfordrande kraft. Att uppföstra någon till att inte dräpa, att piska in ett moraliskt imperativ, räcker inte för att göra en människa moralisk – endast rädd eller våldresserad.

Primärt utgör alltså inte de kulturella värdena det meningmässiga spelrummet för moralisk förståelse och sensitivitet. Moralerna är ingen sekundär effekt, någonting som byggs upp som ett allmänt utanpåverk för att reglera vår i grunden amoralistiska natur. Och framför allt: samvetet är

inget pålagoris som vittnar om internaliserade makter och tvingande krav, utan är i stället en inre medvetenhet om kärlekens möjlighet (vilket inte är detsamma som att man älskar varenda människa), en medvetenhet som, hur förträngd den i enskilda fall än må vara, alltid utgör den horisont mot bakgrund av vilken våra goda respektive dåliga handlingar och föresatser vinner sin moraliska mening och sitt moraliska värde – samvetet är ingen makt, utan ett mått.

De filosofiska implikationerna av detta är vidsträckta, och det är med en imponerande energi och utförlighet Nykänen arbetar ut dem. Exempelvis finns det egentligen inget samvete som är dåligt. Den erfarenhet vi är bekanta med som det dåliga samvetet innebär inte att samvetet berättar för oss att vi är dåliga. Samvetet säger ingenting särskilt, det opponerar sig inte; det presenterar i stället kärlekens möjlighet i vars ljus den handling eller intention vi identifierar oss med visar sig i sin sveklighet, vilket i sig gör att vi känner oss dåliga. Samvetet förbannar oss inte för att vi är onda, utan det låter det onda i ondskan framträda.

Då samvetet inte säger någonting särskilt, och i egenskap av ett själsligt grundskikt ligger utanför viljans makt, så kan man inte rationellt argumentera bort det. Detta är en av Nykänen's grundtankar. Kärlekens möjlighet sticker i ögonen på den sveklulle. Vad som står till buds är antingen att be om förlåtelse, och återgå till kärlekens möjlighet, eller att förtränga samvetet, vilket är en moraliskt determinerad flykt undan kärlekens svårighet. Och den mest utbredda formen av förträngning är vad Nykänen kallar depersonalisering och flykten till det kollektiva.

Att förtränga samvetets individuellerande stämma genom att fly till kollektivtveten innebär att objektivera och betrakta sig själv som ett vem-som-helst, ett abstrakt och opererligt subjekt som är underkastat allmänna villkor och betingelser. Det kollektiva utgör på så vis en tillflyktsort för det individuella självet – det individuella självet transformerar sig till det genomsnittliga "männan". Därmed blir också de kollektiva värdena den grundutifrån vilken man gör moraliska bedömningar, och därmed lyckas den sveklulle förtränga samvetesfarenheten och transformerar den till en fråga om avindividualiserad skuld: från samvetets outhärliga exponering av kärlekens möjlighet till skulden över att ha brutit mot allmänna lagar och normer. Lusten att be min medmänniska om förlåtelse, en lust som är inbegripen i det dåliga samvetets, transformat till det falska samvetets lust att sona för brottet inom ramen för kollektivets fornne.

Avslutningsvis: svårigheten med moral – och detta är Nykänen's grundläggande lärdom – är inte en svårighet att förstå någonting, utan en svårighet att vara öppen inför den kärlek till vår medmänniska som samvetet vittnar om. Det moraliskt förfärliga med Auschwitz var omfattningen och styrkan i förträngningen.

Johan Eriksson

Johan Eriksson är fil dr i teoretisk filosofi.

➔ svd.se

Missat en understreckare?

Fler än 2 500 finns att läsa på webben.

➔ svd.se/understreck